

УДК 94(477):323.272«1917/1921»:930.2

*Г. І. Гончарук, Л. М. Іваніченко***УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр.
НА СТОРІНКАХ ЗБІРНИКА
«ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І ВЛАДА»****Гончарук Григорій Іванович**, д. і. н., проф. кафедри історії та етнографії України, e-mail: gonchar.rygor@gmail.comОдеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна**Іваніченко Лілія Михайлівна**, к. і. н., доц. кафедри історії та етнографії України, e-mail: Liliya.istorik@gmail.comОдеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна**АНОТАЦІЯ**

Стаття присвячена огляду досліджень вітчизняних істориків, що опублікували свої статті про період Української революції 1917–1921 рр. у науковому збірнику «Інтелігенція і влада». Зокрема проаналізовані публікації вчених, вміщені з першого по останній, 35-й номер збірника. Зроблено висновки, що тема революції в Україні 1917–1921 рр. стійко досліджується вітчизняними науковцями з усіх регіонів країни. Показана різноманітна географія авторів.

Серед основних тем публікацій, насамперед, питання політичного життя років Української революції та взаємостосунків інтелігенції з владою, діяльність Павла Скоропадського та його держави, анархістського руху в Україні, керівництва Центральною Радою українськими землями, діяльність владних структур та їх представників у добу Української революції, нові факти про багатогранну діяльність та погляди діячів доби революції, освіти, соціального життя, регіональних подій 1917–1921 рр. тощо. Всього у збірниках «Інтелігенція і влада» з теми Української революції опубліковано 59 статей. Кожна з публікацій несе читачу цікаву, корисну історичну інформацію та авторські висновки.

Ключові слова: *Українська революція 1917–1921 рр.; збірник «Інтелігенція і влада»; автори.*

Г. И. Гончарук, Л. М. Иваниченко

**УКРАИНСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ 1917–1921 гг.
НА СТРАНИЦАХ СБОРНИКА
«ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ И ВЛАСТЬ»**

Гончарук Григорий Иванович, д. и. н., проф. кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: gonchar.rygor@gmail.com

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

Иваниченко Лилия Михайловна, к. и. н., доц. кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: Lilija.istorik@gmail.com

Одесский национальный политехнический университет,
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена обзору исследований отечественных историков, которые опубликовали свои статьи о периоде Украинской революции 1917–1921 гг. в научном сборнике «Интеллигенция и власть». В частности дается анализ публикаций ученых, размещенных с первого по последний, 35-й номер сборника. Сделаны выводы, что тема революции в Украине 1917–1921 гг. устойчиво исследуется отечественными учеными из всех регионов страны. Показана разнообразная география авторов.

Среди основных тем публикаций, прежде всего, вопросы политической жизни периода Украинской революции и взаимоотношений интеллигенции с властью, деятельность Павла Скоропадского и его государства, анархистского движения в Украине, руководства Центральной Радой украинскими землями, деятельность государственных структур и их представителей времен Украинской революции, новые факты о многогранной деятельности и взглядах деятелей эпохи революции, образования, социальной жизни, региональных событий 1917–1921 гг. и т.п. Всего в сборниках «Интеллигенция и власть» по теме Украинской революции опубликовано 59 статей. Каждая публикация содержит для читателей интересную, полезную историческую информацию и авторские выводы.

Ключевые слова: *Украинская революция 1917–1921 гг.; сборник «Интеллигенция и власть»; авторы.*

G. I. Goncharuk, L. M. Ivanichenko

**UKRAINIAN REVOLUTION 1917–1921 IN JOURNAL
«INTELLECTUALS AND STATE POWER»**

Goncharuk G. I., Grand PhD in Historical sciences, Prof. at the History and Entnography of Ukraine Department, e-mail: gonchar.rygor@gmail.com

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Ivanichenko Liliya Mykhaylivna, PhD in History, Assoc. Prof. at the History and Entnography of Ukraine Department, e-mail: Liliya.istorik@gmail.com

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

The article is devoted to the review of domestic historians' publications dedicated on the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the scientific collection «Intellectuals and State Power». In particular, the publications of scientists placed from the first to the last, the 35th issue of the collection are analyzed. It is concluded that the theme of the revolution in Ukraine 1917–1921 is consistently investigated by domestic scientists from all regions of the country. This theme was investigated by researchers from all the Ukrainian regions.

Among the main topics of publications are, first of all, the political life of the years of the Ukrainian revolution and the interactions between intelligentsia and authorities, the activity of Pavel Skoropadsky, the Ukrainian State, the anarchist movement in Ukraine, the leadership of the Central Council of Ukrainian lands, the activities of the governing structures and their representatives in the era of the Ukrainian Revolution, new facts about activities and views of leaders of Ukrainina Revolution, education, social life, regional events of 1917–1921, etc. In total 59 articles on the topic of the Ukrainian Revolution were published in the collections of journal «Intellectuals and Power». Each work provides you with interesting, useful historical information and author's conclusions.

Key words: *Ukrainian Revolution 1917–1921; Journal «Intelligentsia and State Power»; the author.*

Революція 1917–1921 рр. в Україні — ще одна героїчна сторінка нашого минулого. Це період поривань до організації своєї державності, боротьби української інтелігенції, політич-

них організацій та партій проти більшовицько-комуністичної влади за волю та незалежність країни, боротьбу селян з різними владами як українськими (УЦР, Директорія, Гетьманат), так і радянською за право власності на землю. Саме в цей час виникають ідеї незалежності українських селян від усіх влад та їх вільного розвитку, що поєднав задля боротьби проти більшовиків, білогвардійців та денікінців анархіст Н. Махно.

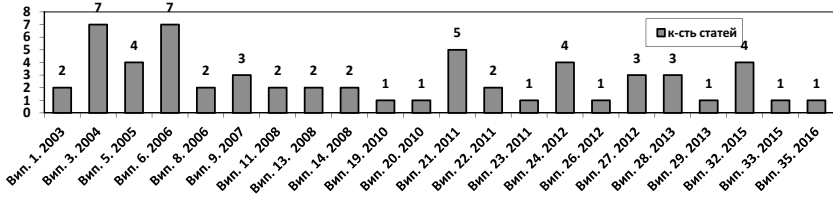
У цей час прагнення до об'єднання українського народу та створення держави охоплює фактично всі верстви населення. Натхненні рядки сучасника революційних подій Д. І. Багалія з праці 1917 р. є віддзеркаленням позиції більшості тогочасної української інтелігенції: «...нехай нові поселенці пам'ятають, що не може бути зневажений на своїй рідній землі (як се було раніше) той український нарід, котрий заселив її, захистив од ворогів і довгі часи поливав своїм трудовим потом» [1, с. 230–231].

Хоча революційні події 1917–1921 рр. кардинально пересмислені сучасними українськими істориками, серед старшого покоління, вихованого радянською системою, живе безліч міфів про цю революцію. Серед них: Україна ніколи не була об'єднаною, і що, начебто, вперше її землі зібрав Йосип Сталін у 1939 р. (при цьому ми вже 19 років поспіль святкуємо День соборності України — Акт Злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р.); УНР вигадали в німецькому Генштабі, щоб розколоти Росію, чи, наприклад, Петлюрівщина — дрібнобуржуазний шовіністичних рух, а комдив Микола Щорс, полки якого у 1919 р. довгий час влаштовували вбивства, погроми і грабунки жителів Києва, — дійсно «легендарний червоний командир» [23]. Українці, виховані на радянських ідеалах, пам'ятають про «Велику Жовтневу соціалістичну революцію», а про героїчну та водночас трагічну сторону Української революції 1917–1921 рр., яку так довго прикривала радянська влада, дізнаються вже від своїх дітей та онуків. Саме багато таких «нових» фактів розкриті авторами нашого збірника.

Важливо відмітити, що зацікавленість вітчизняних науковців у дослідженні Української революції досить стабільна. Це підтверджує і публікативна активність авторів нашого збірника з проблематики. Але потрібно зазначити, що по темі революції вкрай мало статей у 2010 р. (всього — 2), а у 2009 та 2014 рр. взагалі не було статей авторів (див. діаграму 1).

Діаграма 1

Публікативна активність авторів «Інтелігенції і влади» з теми:
«Українська революція 1917–1921 рр.»

Така тенденція є закономірною, оскільки на перший план виступають вже інші українські, сучасні революції, та зв'язок з історичним минулим й сьогоднішнім не повинен втрачатися. Якщо порівнювати події 1917–1921 рр. на Україні з Помаранчевою та Революцією гідності, можна відмітити багато чого подібного, особливо у розвитку політичного життя. Разом з тим, доки існують історичні міфи стосовно Української революції, якими живе, на щастя, менша частина населення, історикам потрібно знову й знову осмислювати напрацьоване з теми Революції 1917–1921 рр., узагальнювати досліджене, популяризувати серед широкого загалу.

Питання Української революції 1917–21 рр., досліджувані й нашими авторами, розкриті та оцінені зі своєї власної, оригінальної позиції, показані безліч нових, невідомих фактів. Розмаїття статей зі збірника «Інтелігенція і влада», де автори піднімають окремі проблеми по темі революції, надало нам змогу виділити умовні групи: політичне життя, взаємостосунки інтелігенції з владою, розвиток більшовицьких та національних партій протягом усієї революційної доби, діяльність владних структур у добу революції; військове, соціальне життя, освіта революційних років. Назвемо й інші групи статей з різних аспектів життя українства за Центральної Ради та Павла Скоропадського; діяльність анархістів в Україні. Багато уваги дослідники приділили аналізу поглядів представників доби революції: В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, С. Рудницького та ін. Важливо є також група статей з «одесити» про розвиток одеської та бессарабської республік, диктатури М. Муравйова в Одесі та ін. Важливо наголосити, що такий поділ є умовним, а деякі статті авторів можна віднести до кіль-

кох груп одночасно. Але ми намагалися підкреслити окремі аспекти оригінальних досліджень вітчизняних науковців доби Української революції 1917–1921 рр.

З питань *політичного життя років Української революції та взаємостосунків інтелекції з владою* опублікували свої дослідження у збірнику автори О. О. Лейберов, С. В. Ковальчук, К. В. Познанська, Р. І. Ветров, Г. О. Лебедева, В. Д. Пасатюк, А. О. Якуніна, О. М. Голікова та М. О. Поштар, С. В. Зборець.

У статті О. О. Лейберова «Нещасні фантасти!» — дискусія у подільській пресі про місце російської інтелекції у революційних подіях 1917–1919 років» розкриваються питання самовизначення російської інтелекції під час революції на сторінках преси Поділля [21, с. 171–185].

Учасники дискусії надають оцінку відносин між інтелекцією і народом, місця інтелекції у підготовці революції, позиції інтелекції під час революції і результати, котрі можна очікувати на її закінчення. Підсумовуючи, автор наголошує на тому, що в умовах революції та громадянської війни інтелекція втратила не лише ряд економічних привілеїв, а й особливий соціальний статус. Втрата домінуючих позицій призвела до гострого конфлікту інтелекції з владою. Роки революційного лихоліття призвели до розколу інтелекції як цілісного суспільного прошарку. Інтелекція перестає працювати на відбудову суспільства, а навпаки діє на його руйнацію, поглиблюючи своєю діяльністю соціально-політичну кризу. Девіантна поведінка представників російської інтелекції була наслідком кризи світосприйняття та втрати моральних орієнтирів. Ці фактори у свою чергу були викликані розчаруванням російською революцією, її невідповідністю тому ідеальному образу, за втілення якого боролися покоління інтелекції.

Публікація С. В. Ковальчук «Одеські кадети на сторінках партійної преси (за матеріалами газети «Речь» та журналу «Вестник Партии народной свободы»)» присвячена вивченню створення і діяльності партії конституційних демократів в Одесі [14, с. 186–194].

Авторкою багатьох статей стосовно положення більшовицької та меншовицької революційної інтелекції є К. В. Познанська. У статті «Меншовицька інтелекція в добу денікінщини» дослідниця з'ясувала, що праві меншовики прийняли владу

генерала А. Денікіна, який поставив головним завданням боротьбу з більшовиками до переможного кінця. Разом з тим вони плекали надію на можливість «демократизувати» владу денікінців. Ці надії були збудовані на тому, що, на думку меншовиків, Добровольча армія Денікіна була єдиною серйозною антирадянською силою, що Денікін був консерватором, а не реакціонером і що з ним співпрацювали такі представники руського лібералізму, як П. Мілюков і П. Струве. Саме тому праві меншовики активно сприяли зміцненню влади нового режиму [3, с. 199–205].

К. В. Познанська у розвідці «Посилення систематичних репресій більшовиків проти правоесерівської та меншовицької партійно-політичної опозиції в 1920–1922 рр. в Україні» описує утиски соціалістичних партій меншовиків та есерів, що почалися з перших місяців більшовицького «панування» [4, с. 222–229]. В 1920 р. меншовики та есери циркулярно оголошені «найсильнішим ворогом радянської влади». Репресивні заходи поєднувалися з агітаційними, які компрометували меншовиків перед робітничою інтелігенцією і рядовими трудящими. У грудні 1921 року Агітпропвідділ ЦК РКП(б) розробив теми збірок про меншовиків і есерів, до роботи над якими були залучені партійні публіцисти. З соціалістичною пресою проводилася справжня війна, результатом якої стало припинення виходу легальних меншовицьких та есерівських газет в Росії і Україні [4, с. 226]. Отримало широке застосування щодо соціалістів та інших «контрреволюціонерів» заслання за кордон без права повернення на батьківщину, що було також ініційоване Леніним.

У статті «Політична боротьба партії соціалістів-революціонерів (есерів) 1920–1921 рр. в Україні» К. В. Познанська висвітлила період, коли більшовики посилити тиск на осередки загальноросійських есерів. Авторка стверджує, що захоплення влади більшовиками в 1917 р. настільки потужно вплинуло на єдність осередків есерівської партії і в Україні в тому числі, що надалі подолати політичну роздробленість вони не змогли. Суперечність політики опозиційних соціалістичних партій після Жовтневої революції привела до різкого ослаблення їх впливу в масах. Жорсткі репресії з боку правлячого режиму лише оголили вже існуючі слабкості [13, с. 160–171].

Р. І. Ветров присвятив кілька статей у збірнику дослідженню політичного життя лівих партій під час революції. Так, його стаття «Ліворадикальна політична інтелекція та її роль в становленні прокомуністичних і націонал-комуністичних партій в добу української революції (1917–1920)». Характер діяльності ліворадикальних політичних партій, за автором, створював об'єктивні умови для їх поглинання, або «входження» до КП(б)У, що і сталося на початку 20-х років [2, с. 74–78].

У своїй іншій публікації «Про роль ліворадикальної партійної інтелекції в ліквідації УКП (боротьбистів) в 1920 р.» Р. І. Ветров відкидає звинувачення деяких дослідників у ліквідації партії боротьбистів тільки більшовиками (В. Леніним і Х. Раковським). Автор стверджує, що самі лідери боротьбистів домагалися ліквідації своєї партії і входження до КП(б)У. Таким чином, констатує Р. І. Ветров, об'єднання, точніше, входження лівої частини УКП(б) до КП(б)У відбулось цілком добровільно, без будь-яких утисків або примусів ззовні, без «підступності», в дуже дружній, доброзичливій атмосфері. І тільки незначна частка колишніх боротьбистів, яка займала відверто антирадянські позиції і брала участь в так званому «куркульському бандитизмі», потрапила у поле зору чекістів і була репресована [3, с. 109–117].

У ще одній розвідці Р. І. Ветрова «Про роль ліворадикальної інтелегентної верхівки УПЛСР (борьбистів) в “самоліквідації” партії у 1920 році» показано, що на початку травня 1920 р. відбулась дуже важлива Рада найбільш численної і найвпливовішої української націонал-комуністичної партії — УКП (боротьбистів), яка одностайно, що підкреслено автором, вирішила питання про «необхідність самоліквідації партії» і взяла політичний курс на здійснення цього і підготовку вступу до КП(б)У [4, с. 122–132]. На погляд автора, питання про ліквідацію, або, точніше, входження борьбистів до КП(б)У вирішувалося значно легше і простіше, ніж це було відносно партії боротьбистів. Р. І. Ветров називає ряд факторів, що пояснюють таку думку, проводячи паралелі з історією ліквідації партії боротьбистів. Серед них наступні: борьбисти завжди стояли за створення єдиної всеросійської радянської соціалістичної республіки, а національне питання, зокрема про автономію України, було для них фактично другорядним. Тому в питанні про державне бу-

дівництво вони значно співпадали з більшовиками; борбисти, на відміну від боротьбистів, ніколи не говорили про те, що тільки їхня партія є основною компартією в Україні, вони добре розуміли, що основною, головною компартією в країні є КП(б) У, в яку тепер повинні ввійти й інші компартії, в тому числі і партія борбистів; ліві російські есери завжди тісно співпрацювали з більшовиками, активно підтримували їх, особливо в період Жовтневої революції і встановлення радянської влади в Україні, борбисти зіграли велику роль в спільній з більшовиками боротьбі проти денікінщини за відновлення радянської влади в Україні [4, с. 123–124].

Автор надає цікаві висновки у роботі «До питання про остаточну ліквідацію меншовиків в Україні у 1920–1924 рр.» [7, с. 101–111]. Зокрема відзначається важке і суперечливе становище меншовицьких організацій в Україні на початку 1920 р., які майже повністю дискредитували себе активним співробітництвом з денікінцями. У цю добу меншовики фактично розкололись на дві частини: на так званих лівих та правих. Якщо ліві меншовики виступили проти денікінщини і закликали за збереження радянської влади, то праві меншовики Харкова, Києва, Катеринослава і особливо Одеси, з радістю зустрічали білих, активно співробітничали з ними, входили до міських білих управ, створювали військові загони на допомогу білим, збирали гроші, провіант для денікінців тощо [7, с. 102]. Тому більшовики застосували проти меншовиків жорстокі каральні заходи. Всередині самих меншовиків остаточо сформувалися ліві течії та групи, які при «допомозі» і під пильним контролем з боку НК-ДПУ почали виступати із заявами про припинення політичної діяльності і ліквідацію своїх парторганізацій [7, с. 105].

Дослідження Г. О. Лебедевої «Ставлення політичної інтелігенції російських меншовиків та есерів до української держави П. Скоропадського (квітень — грудень 1918 р.)» показує нам погляди, сфери діяльності та долю партій меншовиків та есерів в Україні. Дослідниця підкреслює, що російські соціалістичні партії в Україні владу гетьмана П. Скоропадського визнали за режим відкритої реакції і головним своїм завданням проголосили боротьбу з гетьманщиною. Але через обмеженість соціальної бази це рішення мало лише пропагандистське значення.

Власних сил на здійснення своєї програми есери та меншовики не мали, а з-поміж можливих союзників найближчими до них були більшовики. Тому, на думку авторки, політичне примирення цих партій, що сталося наприкінці 1918 р., в Україні мало свої причини — курс на збройну боротьбу проти гетьманщини [3, с. 170–174].

Такої позиції Г. О. Лебедева притримується і у своїй наступній роботі «Партія есерів і меншовиків в Україні (1917–1920 рр.)», де визначений, з позиції авторки, вплив російської інтелігенції на перебіг подій в Україні в період Гетьманату. Ще раз наголошено, що у цей період в лавах меншовиків та есерів відбувається різке полівіння. Так, якщо праві соціалістичні партії припускали можливість компромісу та порозуміння з владою П. Скоропадського шляхом роботи в земствах та інших органах, то ліві меншовики та есери беруть курс на збройну боротьбу [19, с. 54–62].

В публікації Г. О. Лебедевої «Загальноросійські та українські соціалісти у добу Гетьманату (квітень — грудень 1918 р.)» збірника «Інтелігенція і влада» доводиться наступна позиція авторки. Незважаючи на те, що як українські, так і російські соціалісти встали у відкриту опозицію гетьманату П. Скоропадського, інтернаціонального об'єднання демократичних сил так і не відбулося. Російські есери і меншовики не були долучені до Українського Національного Союзу через розходження з українськими соціалістами в головному питанні — меншовики і есери не змінили свого ставлення до українського державотворення [5, с. 103–110].

Досить часто автори нашого наукового збірника публікують історіографічні напрацювання з теми Української революції. Тут доречно назвати публікацію Г. О. Лебедевої «Історіографія діяльності загальноросійських партій есерів і меншовиків в Україні (1917–1920 рр.)», а також дослідниці С. В. Зборець «УПЛСР (боротьбистів) — ліквідація чи політичне злиття з КП(б)У в 1920 році: сучасна історіографія» [8, с. 272–279; 3, с. 156–164]. Остання зазначає, що у радянській історіографії ліквідація партії боротьбистів зображувалася як цілком закономірне явище «внаслідок дрібнобуржуазного характеру цієї партії» [3, с. 157]. УПЛСР боротьбистів, за глибоким переконанням комуністів, була небезпечною партією, що спи-

ралася на найбільш багаточисельний робітничий клас. Серед причин саморозпуску боротьбистів автор виділяє не тільки більшовицьку підступність, а й ідейну кризу в лавах партії [3, с. 162–163].

Наукові пошуки С. В. Зборець у цьому напрямку доповнюються її іншою публікацією «Радянська історіографія 20-х років про ліквідацію багатопартійності в Україні» [4, с. 176–185]. Вона відмічає, що історіографія політичних партій України та проблема їхньої ліквідації бере початок з 20-х років, коли по свіжих слідах бурхливих подій 1917–1921 років підбивалися підсумки, писалися спогади, збиралися документи, поповнювався фактаж. Другий напрямок в історіографії з історії політичних партій України заснували українські радянські історики, які були в цих партіях і створили роботи, в котрих багато уваги приділялось історії ліквідації політичних партій України. Це — роботи О. Гермайзе, М. Равич-Черкаського, М. Яворського та інших.

«Становлення лівої течії Партії російських соціалістів-революціонерів в Україні (березень 1917 — січень 1918 рр.)» дослідив В. Д. Пасатюк [5, с. 164–172]. Автор з'ясовує причини, за яких відбувся остаточний розкол в партії російських есерів і на її основі відокремилася ліва течія, яка згодом перетворилася на найбільш впливову українську партію лівих соціалістів-революціонерів (УПЛСР). Серед причин дослідник називає загострення суперечностей між правими та лівими есерами.

А. О. Якуніна у статті «Державотворча діяльність українства в добу Центральної Ради і ставлення до неї російських меншовиків та есерів (березень 1917 — квітень 1918 рр.)» зазначає, що в цей період всі російські соціалісти, меншовики і есери дуже перешкоджали державотворчій діяльності українства, виступали проти створення національної держави, чим гальмували розвиток української революції [5, с. 268–273].

О. М. Голікова та М. О. Поштар вивчають питання «РСДРП в Україні: соціал-демократична інтелігенція у революції 1917–1920 рр.», зокрема про динаміку впливу соціал-демократичної інтелігенції та її стосунки з владою — національною і радянською — на різних етапах революції 1917–1920 рр. [3, с. 118–129]. Меншовизм дедалі більше замикався в собі як виключно міська течія, недооцінка ролі села призвела до політичної

поразки меншовиків [3, с. 123]. Незважаючи на суперечливе ставлення до Центральної Ради та запропонованої нею політики, в умовах війни проти радянської Росії та УНР, меншовики визнали ЦР крайовою владою і вважали за необхідне всіляко підтримувати її як осередок антибільшовизму і відновлення державної єдності Росії [3, с. 124]. Владу П. Скоропадського РСДРП визнавала за режим відкритої реакції і головним своїм завданням проголосила збройну боротьбу проти гетьманщини. Щодо Директорії, то її владу меншовики визнавали лише умовно — як таку, що скинула гетьмана. Навесні 1919 р. РСДРП України визнала радянську форму влади єдино можливою не лише для Росії, але й для майбутніх європейських революцій [3, с. 126]. На кінець громадянської війни РСДРП України не могла протистояти комуністам на рівних. Далі слідували нескінченні арешти соціал-демократів.

Про Павла Скоропадського та його державу надрукували свої неповторні дослідження українські вчені І. М. Пасічник, Т. Ю. Герасимов, А. П. Антонишин, О. М. Потапов, Г. О. Лебедева, Т. В. Кондрашова та О. О. Пшенична.

В статті І. М. Пасічника «Політичний портрет Павла Скоропадського в інтепретаціях українських націоналістів у міжвоєнний період» згадується чимало українських політичних та громадських діячів, а саме: засновник інтегрального націоналізму Д. Донцов, фундатор ОУН М. Сціборський, Д. Андрієвський, В. Мартинець, гетьманці В. Липинський та О. Назарук, відомі українські військов М. Капустянський, М. Омелянович-Павленко та ін. Автор намагався показати всю неоднозначність та суб'єктивність поглядів націоналістів на постать П. Скоропадського та його державницькі задуми [21, с. 433–447].

Т. Ю. Герасимов характеризує «Грошовий обіг у містах Подільської губернії за Гетьманату П. Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.)» [16, с. 114–120]. Дослідник здійснив також аналіз основних валют у регіоні та заходи місцевої влади по регуляції грошової маси. Наголошено, що надмірне розмаїття грошових знаків у 1918 р. негативно впливало на повсякденне життя подільських городян, підтверджуючи те, що потужна національна фінансова система за Гетьманату не склалася.

У статті Т. Ю. Герасимова «Споживання електроенергії містами Подільської губернії за доби гетьманату П. Скоропадського» проводиться думка, що освітлення у приміщеннях та на вулицях стало для міських поселень дуже проблематичним і було неабияким головним боєм подільських муніципалітетів. Виною цьому були економічні і політичні наслідки Першої світової війни та Української революції. Спільною проблемою для подільських міст залишалася нестача нафти для функціонування електростанцій [15, с. 64–70].

Кілька своїх статей у нашому збірнику опублікував А. П. Антонішин. Його дослідження «Аграрні перетворення на Поділлі в добу Гетьманату П. Скоропадського (квітень — листопад 1918 року)» докладно розкриває зміст, особливості та наслідки прийнятих земельних законів [8, с. 134–143]. Так, в цей час створені губернські земельно-ліквідаційні комісії, яким надавалось право примусово залучати до сільськогосподарських робіт в поміщицьких господарствах місцеве населення за грошову або натуральну плату. Вводилася хлібна монополія, коли вся кількість хліба, під яким розумілись жито, пшениця, просо, квасоля, горох, кукурудза, ячмінь, овес, всякого роду борошно, висівки, крупи та відходи з названих культур, за винятком запасу для харчування і господарських потреб, який визначався міністром продовольчих справ, повинна була бути продана виробниками тільки державним установам. Автор підкреслює, що аграрну реформу гетьманат не зміг здійснити. Великі землевласники чинили владі опір і не бажали продавати землю, яка, в свою чергу, повинна була передаватися за плату малоземельним селянам. Лише в грудні 1918 р., коли війська Директорії підходили до Києва, на останньому засіданні уряду схвалено принцип примусового відчуження землі.

Продовженням досліджень А. П. Антонішина є його публікація «Поділля в добу Гетьманату Павла Скоропадського: історіографія проблеми» [10, с. 179–187]. В даній статті практично вперше у вітчизняній науковій історіографії зроблено спробу зібрати в одній праці численні друковані матеріали з історії Поділля в добу Української Держави 1918 р.

Особливості розвитку Подільської губернії під час революції автор А. П. Антонішин показав на прикладі Балтського повіту. У розвідці «Балтський повіт в добу Гетьманату Павла Ско-

ропадського (квітень — грудень 1918 року)» історик розглядає суспільно-політичне і соціально-економічне життя даної адміністративно-територіальної одиниці [16, с. 99–105]. Дослідник аналізує позитивні й негативні сторони діяльності гетьманської адміністрації. Вперше в історіографії розглядається комплекс термінових заходів, вжитих Українською державою, по відновленню соціально-економічного потенціалу повіту. Загалом автор прийшов до висновків, що період Гетьманату в Балтському повіті характеризується певною стабільністю. Вдалось налагодити діяльність адміністративного апарату, відновити приватновласницьке сільськогосподарське землеволодіння, створити умови для розвитку дрібного та середнього господарства. Повітова влада підтримала розвиток освіти та культури.

У статті «Взаємовідносини між центральними органами управління та міськими органами самоврядування в Українській державі П. Скоропадського» автор О. М. Потапов констатує, що спроби уряду гетьманської держави встановити тісний зв'язок «центр — регіони», ліквідувати заполітизованість тогочасних міських самоуправлінь та налагодити їх господарську діяльність не дали бажаних результатів. Гетьманська адміністрація була змушена свідомо йти на проведення ревізій. Нерідко ревізійні комісії зустрічалися з ознаками злочинних діянь, що призводило до звільнень та арештів відповідних посадових осіб. Проблему забезпечення органів місцевого самоврядування належними кадрами планувалося вирішити за рахунок проведення муніципальних виборів на підставі нового виборчого законодавства. Проте реалізувати всі свої плани в цьому напрямку представникам влади так і не вдалося [7, с. 160–169].

Г. О. Лебедева детально розглянула взаємовідносини українських та російських соціалістів за керівництва Гетьмана, зокрема у статті «Загальноросійські та українські соціалісти у добу Гетьманату (квітень — грудень 1918 р.)», що була розглянута нами вище [5, с. 103–110].

Своєрідні висновки зробила у своїй публікації «Гетьманат П. Скоропадського та ставлення до нього українських та російських есерів» Т. В. Кондрашова [3, с. 165–169]. Так, за авторкою, Україна була дуже бідною культурними силами, необхідними для життєво стверджуючої роботи, для відповідальної

роботи було потрібно багато спеціальних технічних знань, тому для заняття деяких важливих постів була вимушена звертатися до неукраїнських елементів. Винувата в цьому вся попередня історія, а не П. Скоропадський. Напрямок гетьмана Скоропадського та його міністерства у своїй основі був ліберально-демократичним. Переслідувались цілі, які мали на увазі добробут усієї маси населення, усіх прошарків та класів. Правда, Міністерство внутрішніх справ іноді застосовувало репресивні засоби, але це, як вважає Т. В. Кондрашова, був такий час, коли усяка м'якість розглядалась як слабкість влади.

О. О. Пшенишна проаналізувала джерела досліджень українських вчених за кордоном до питання «Висвітлення питань формування уряду Української держави 1918 р. в історіографії української діаспори». Авторка зробила висновок, що праці, присвячені проблемі формування уряду Української Держави, так само, як і питанню про сам Гетьманат, носять в основному біполярний характер. До однієї групи дослідників належать прихильники консервативної ідеї державного устрою, що підтримували Гетьмана і його уряд та давали позитивну характеристику їх діяльності. Інша група вчених, навпаки, гостро критикує добу Гетьманату та засуджує П. Скоропадського, у «зраді» України після підписання договору про федерацію з Росією [9, с. 219–227].

Діяльність владних структур та їх представників у добу Української Центральної Ради та Гетьманату відображена в різних аспектах у статтях І. С. Дружкової, В. А. Бондаря, О. М. Потапова, О. О. Вітюка, Я. Й. Потеряйко, Н. В. Булгакової, Д. В. Підлісного.

Регіональні аспекти революції 1917–1921 рр., а саме формуванню і функціонуванню різних органів влади в Одесі простежує І. С. Дружкова у науковій розвідці «Одеська міська дума 1917 р. : вибори та склад» [3, с. 23–35].

Після падіння Тимчасового уряду головним завданням думи й інших органів влади було створення на місцях сильної влади, що повинна була підтримувати порядок до Установчих зборів. Для цього періоду характерне співробітництво більшовиків і керівників українського руху, у першу чергу спрямоване проти міської думи в Одесі. Однак подальший перебіг подій оголив істотні протиріччя між українськими і більшовицькими орга-

нізаціями, у першу чергу у військовому питанні, в основі якого лежали політичні причини, а також у питанні організації влади.

У процесі боротьби за владу органи Центральної ради практично не займалися господарськими проблемами міста, залишаючи ці питання на розгляд думи. Авторка стверджує, що досягти співробітництва політичні сили не могли, та й не хотіли. У період більшовистського правління в січні — лютому 1918 р. дума тимчасово припинила своє існування.

В. А. Бондар у розвідці «Одеська міська дума: господарські аспекти діяльності» приділяє головну увагу цьому розпорядчому органу міського самоврядування у період серпня 1917 — лютого 1918 рр. [21, с. 109–122]. Вивчаються заходи, задіяні міським самоврядуванням для запобігання в місті продовольчої кризи, промислового колапсу, боротьби з безробіттям, інфляцією.

Стаття О. М. Потапова «Податкова політика Київської міської думи у 1918 році» містить аналіз різноманітних видів міських податків і зборів, що запроваджувалися думою. Головна увага акцентується на оціночному зборі, оскільки серед міських податків саме він давав найбільше надходжень [21, с. 266–282].

Історик О. О. Вітюк висвітлив у дослідженні «Розвиток місцевого самоврядування на Поділлі на початковому етапі національно-визвольних змагань українського народу (березень — листопад 1917 р.)» процес самоврядування в регіоні в період двовладдя, існування та функціонування Української Центральної Ради та Тимчасового Уряду. Визначені обов'язки і функції органів місцевого самоуправління [19, с. 32–42]. Я. Й. Потеряйко у своїй публікації «Життєвий шлях і трагічна доля голови українського уряду, лікаря і дипломата Х. Г. Раковського» наголошує, що у вітчизняних публікаціях не приділено належної уваги роботі Раковського на посаді голови Раднаркому України [4, с. 230–240]. Причиною цього є, на погляд автора, те, що вітчизняні історики зосередили свою увагу на висвітленні політичної діяльності безпосередньо українських діячів. Автор прийшов до висновків, що після більшовицького перевороту у Петрограді Х. Г. Раковський брав активну участь у боротьбі за встановлення робітничо-селянської влади в Україні; перебуваючи на посаді Голови Раднаркому Украї-

ни, він зробив значний внесок у справу відбудови її економіки, зруйнованої в роки першої світової та громадянської воєн, і становленню соціалістичної економіки в українській державі; Х. Г. Раковський мужньо захищав інтереси УСРР від посягань Сталіна, який прагнув створити надзвичайну централізацію в Радянському Союзі і звести нанівець права національних республік, що входили до складу СРСР [4, с. 239].

Н. В. Булгакова у публікації «Державна і наукова діяльність В. Вернадського у 1917 році» висвітлює багатогранну роботу вченого, а також аналізує фактори, що вплинули на формування його громадянської позиції в даний період [17, с. 195–203]. Продуктивна діяльність як заступника міністра поклала початок роботи багатьох наукових проектів та комісій, наприклад, обговорення і створення Таврійського інституту. Як науковець В. Вернадський знаходив час працювати над «сірководнем», писав статті. Всі започатковані проєкти і контакти в подальшому вилилися у надзвичайно потужні установи, які і нині продовжують своє життя.

Д. В. Підлісний спробував проаналізувати життя окремих представників провладних структур часів гетьмана П. Скоропадського [7, с. 226–234]. У статті «Діяльність П. І. Заліського на посаді Харківського губернського старости (травень — липень 1918 року)» автор стверджує, що харківський губернський староста, як головний носій гетьманської влади в регіоні, негативно ставився до деяких атрибутів національної державності, насамперед української мови. Народившись в Україні, він, як пише автор, був вихований на цінностях російської великодержавної культури. Отже, досвід перебування П. І. Заліського на посаді голови Харківської губернської адміністрації відображає долю багатьох інших талановитих урядовців доби Гетьманату П. Скоропадського. Притримуючись достатньо прогресивних, як для представника російської військової еліти, поглядів, він усе ж не поділяв точки зору щодо необхідності утворення незалежної України, натомість погодився працювати у владних структурах Гетьманату П. Скоропадського. Таку суперечливість позиції П. І. Заліського автор пояснює тим, що його бажання відновити лад і спокій принаймні на терені одного з регіонів колишньої Російської імперії тимчасово перетнулося з прагненням представників консервативної течії національного

руху до розбудови сильної Української Держави на поміркованих засадах [7, с. 231–232]. Ми, автори, не поділяємо поглядів Д. В. Підлісного стосовно оцінки П. І. Заліського.

Досить велика кількість істориків відкривають нам багатогранну діяльність та погляди представників доби революції 1917–1921 рр. Досліджують постаті окремих особистостей Г. Ф. Кязимова, О. Є. Музичко, Ю. Б. Махінла, О. А. Шановська, С. В. Полуденко.

Деякі погляди М. Грушевського та В. Винниченка, їх розбіжності та вплив на долю державності в роки революції відображені у дослідженнях Г. Ф. Кязимової «Соціально-економічні питання у формуванні державності України (порівняльний аналіз поглядів М. С. Грушевського та В. К. Винниченка) [2, с. 89–97]. Головною силою, здатною реалізувати ідеї справедливого соціально-економічного облаштування української держави, М. Грушевський однозначно вважав селянство. Разом з тим, на думку авторки, опора на народ займала чи не останнє місце в політичних переконаннях М. Грушевського, бо на перше місце він ставив національне питання. Він писав про об'єднання прихильників свободи і добробуту трудящого народу для отримання Україною автономії в федеративній демократичній республіці [2, с. 92]. Далі авторка показує позицію Д. Дорошенка на це питання. Так, критикуючи УЦР, він писав, що автономія України підносилась масам як свого роду викуп, ціна за панську землю: «хочеш отримати панську землю — вимагай автономію!» [2, с. 93]. Крім того вказується, що розпаливши класову ворожнечу, Центральна Рада зупинилась і почала відставати від того, що вже здійснили у себе більшовики. Аналізуючи праці В. Винниченка, авторка підкреслює його основну позицію — в опорі на народ — сила будь-якої влади. Якщо ЦР робила ставку на селянство, то Володимир Кирилович не виділяє якийсь певний клас. Питання національного і соціально-економічного визволення він ставить на одну сходинку, а інколи першочерговим називає визволення соціальне [2, с. 94, 95].

О. Є. Музичко вдало, на наш погляд, здійснив спробу дослідження поглядів Д. Донцова [5, с. 152–163]. У статті «Рецепція постаті В. Леніна та ленінізму в ідейній спадщині Дмитра Донцова» автор зазначає, що теоретик українського націоналіз-

му відкидав думку про західні коріння більшовизму, вважаючи його явищем суто російським, продовженням московсько-російського імперіалізму з часів середньовіччя, старомосковської політичної культури. Головною ознакою більшовизму він вважав заперечення його носіями європейської культури, Заходу, як прояв протистояння Європі з боку Азії. Український мислитель називав Леніна «першоапостолом комуністичної церкви». Підкреслюється золотоординське підґрунтя російської історії, Донцов говорив про «татарський інтелект» Леніна, і як його наслідок — «татарський соціалізм». Незважаючи на негативне ставлення Донцова до В. Леніна, наголошував, що «він був дійсно великий і лише заздрісники можуть заперечувати його геніальність» [5, с. 159].

Ю. Б. Махінла розглянула «Ідею національного визволення у науковій спадщині С. Л. Рудницького» [5, с. 122–127]. Поняття «націоналізм» С. Рудницький визначає наступною думкою — це спрямування думок, слів чи справ одиниці чи гурту в той напрямок, у якому йде надійний, корисний розвиток нації, до котрої дана одиниця чи гурт належать [5, с. 126]. І саме у відсутності дійсного націоналізму академік Рудницький вбачав причину поразки української державності 1917–1922 рр.

Погляди В. І. Леніна, М. І. Бухаріна та Л. Д. Бронштейна (Троцького) аналізує у статті «Представники "ленінської гвардії" про більшовицьку систему влади 1917–1929 рр.» О. А. Шановська [6, с. 226–238]. Авторкою проводиться думка, що ідеї, закладені у програмах більшовиків, як скасування приватної власності, усупільнення державного майна і одержавлення економіки, заперечення ринкових відносин, широке використання примусових заходів, ідейно-політичний монополізм покладені в основу тоталітаристичної політики Сталіна.

С. В. Полуденко зробив спробу дослідити «Соціально-історичні відмінності України та Росії з точки зору українського інтегрального націоналізму» [19, с. 99–110]. Установлено, що психічний склад українського народу, становлення його менталітету проходило в зовсім інших історичних умовах, на відміну від російського народу. Очевидно, зазначає автор, що українці є європейцями і їх майбутнє пов'язане саме з Європою. Історико-психічні відмінності двох народів дають можливість вірити в велике майбутнє українства.

Освіту часів Української революції дослідили вчені Д. В. Литовський, Т. О. Маньківська, О. О. Вітюк, О. В. Мельник.

Д. В. Литовський у статті «Утворення професійних організацій та становище єврейського вчителства в Україні за доби Центральної Ради» з'ясовує особливості та аналізує процес зародження єврейських учительських організацій та становища єврейської освіти в Україні за часів УЦР [18, с. 140–147]. Утворивши свої професійні вчительські організації «Гаморе» та Єврейський демократичний учительський союз, єврейські педагоги отримали можливість реально впливати на стан своєї національної освіти в Україні та захищати свої професійні інтереси. І хоча назустріч демократичним перетворенням у шкільній системі було зроблено значний крок, але добитися переведення єврейських навчальних закладів на державне утримання не вдалося.

Т. О. Маньківська у публікації «Умови праці та соціальний захист учительства на Слобожанщині в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.» описала складні умови перебування освітян у зазначений період. Гостра політична боротьба за владу, громадянська війна, в умовах яких короткі періоди перебування при владі кожного з урядів не давали можливості подолати економічну розруху, забезпечити стабільний розвиток освіти, що у свою чергу негативно позначилось на умовах праці вчителства, його соціальному й матеріальному забезпеченні. Учителі, залишаючись основною силою в шкільному будівництві, не завжди мали можливість якісно виконувати свою роботу та забезпечувати цілісність навчального процесу [18, с. 147–154].

О. О. Вітюк у статті «Деякі питання щодо розвитку загальноосвітньої школи в діяльності революційних комітетів Поділля у 1918–1920 рр.» висвітлив основні форми роботи ревкомів Поділля у сфері розвитку загальноосвітньої школи окресленого періоду, їхньої компетенції, основних методів роботи. Роботу ревкомів в освітній сфері автор характеризує як позитивну: відкриття широкої мережі навчальних закладів для дітей шкільного та дошкільного віку, ремонт та фінансова допомога, постачання бібліотек підручниками, ліквідація неписьменності [9, с. 69–81]. Проводячи паралелі між радянськими нормативними документами та документами УНР, автор відмічає,

що навчання в школах та інших навчальних закладах велось українською мовою. Однак були обмеження більшовиками у викладанні певних предметів, наприклад, заборона викладання «Закону Божого». Сфера освіти була єдиною сферою суспільного життя, в якій більшовики були відносно лояльними та демократичними [9, с. 79].

О. В. Мельник у дослідженні «Розвиток вищої освіти у 1918 р. в Одесі за матеріалами газети “Одесские новости”» подає цікаву інформацію стосовно ролі студентів у революційних процесах цього часу. Так, більшість студентів, на жаль, була постійно втягнута у політичні події, і це перешкоджало їх плідному навчанню. За страйком на Одеських вищих жіночих медичних курсах почали бастувати вищі жіночі курси, сільськогосподарський інститут та університет [5, с. 127–132].

До історії *розвитку соціального життя під час революційних подій 1917–1921 рр.* зробили науковий внесок А. П. Антонішин та О. С. Бабічева.

А. П. Антонішин у розвідці «Соціальна сфера Поділля в період Української держави (квітень — грудень 1918 року)» аналізує позитивні і негативні сторони діяльності гетьманської адміністрації з даного питання, розкриває причини провалу соціальних програм гетьманської влади [18, с. 14–21]. Серед соціальних точасних проблем були, зауважує автор, вирішення конфліктів між підприємцями і робітниками, збільшення заробітної плати, дотримання необхідних умов праці, допомога постраждалим від війни. Особлива увага приділялася біженцям, що поверталися на батьківщину. Місцева влада робила все можливе, аби покращити їхнє становище. Для цього були запроваджені безкоштовні харчові пункти, видавалися постійні позики для будівництва житла, купівлі реманенту, роздавалося насіння. Серед негативних тенденцій автор зазначає, що подільський губернський староста змушений був застосовувати непопулярні серед населення заходи, як-от обмеження прав профспілок, скасування деяких соціальних програм. Залишались проблеми у виплаті заробітної платні та у покращенні умов праці на фабриках та заводах губернії.

О. С. Бабічева у статті «Соціальне життя суспільства південно-східної України та Росії в 1918 р.: історичні нариси» показала складну економічну ситуацію, що призвела до со-

ціальної кризи у суспільстві [13, с. 63–70]. Стрімко зростали ціни на продукти харчування, промислові товари та сировину. Багато робітників промислових підприємств було викинуто на вулицю безробітними. Зростав рівень злочинності. Як наслідок цього суспільство почало деградувати. Росію та Південно-Східну Україну охопила хвиля пограбувань та розбоїв як окремих громадян, так і державних установ, а також приватних крамниць, готелів, майстерень, перукарень. Держава та її економічні структури перестали виконувати функції постачання. За таких умов головний організатор постачання — ринок перетворювався на виключно нелегальний. Активізувалося дрібне мішечництво, яке прийшло з Росії в Південно-Східну Україну роком раніше, і яке визначало стан ринку. Більшовики сприяли розростанню іншого соціального зла — алкоголізації населення, яка потягла за собою деградацію всього суспільства, але перш за все торкнулася розбещення армії. Таким чином, слабкість державних структур стала головною передумовою розповсюдження і укорінення ще одної вади в суспільстві.

Доволі цікавим для сучасного наукового світу є питання *військового життя часів революції*. Цінними у цьому плані є розвідки істориків Б. П. Савчука та Г. В. Гаврилюка, Д. Д. Футулуйчука, Д. В. Кобельського.

Б. П. Савчук та Г. В. Гаврилюк зробили історіографічне дослідження під назвою «Мемуари як історичне джерело з вивчення долі вояків Української Галицької армії після її остаточної ліквідації» [11, с. 118–124]. Зокрема розглядається та аналізується мемуарна література з питань історії існування та долі колишніх вояків Галицької армії в післявоєнний період. Подана всебічна характеристика джерел як українських, так і діаспори.

Д. Д. Футулуйчук розглянув період запеклої боротьби українських військових частин наприкінці революції у статті «Військові дії армії УНР на завершальному етапі Національно-демократичної революції 1917–1921 рр.» [12, с. 187–197]. Ця боротьба відбувалася в умовах майже повної окупації України військами Червоної армії, арміями генерала Денікіна та польськими збройними силами. Участь частин армії УНР у польсько-радянській війні 1920 р. на боці Польщі та спроби створення антибільшовицького фронту й відновлення влади

Директорії УНР на території України виявилися катастрофічними як для українських військ, так і для польських підрозділів. В умовах радянської окупації України провід армії УНР вирішив вести партизанську боротьбу. Останній бойовий рейд українських збройних сил був відчайдушною спробою викликати всенародне антибільшовицьке повстання і відновити самостійну Українську державу.

Д. В. Кобельський досліджує практично не розроблену в сучасній Україні тему. У статті «Девіантна поведінка вояків Червоного козацтва: 1918–1921 рр.» особливий наголос робиться на грабунках і мародерстві, антисемітизмі й вживанні алкогольних напоїв, злочинах на сексуальному ґрунті, дезертирстві. Події розглядаються до кінця 1921 року і зумовлені завершенням основних бойових дій, де брали участь червоні козаки [23, с. 103–115].

Проблему *анархістського руху в Україні* глибоко вивчає В. А. Савченко, торкалася цього питання О. С. Бабічева.

В. А. Савченко у дослідженні «Українська складова махновського руху» підняв дискусійне питання стосовно відношення махновського руху (1917–1921 рр.) до формування української державності [13, с. 55–62]. Автор стверджує, що лідер руху Н. Махно, незважаючи на розповсюджений стереотип, був не тільки прибічником української самостійності, але й будівником особливої форми української державності — мілітарно-безуправлінської демократії, котра створилася на Півдні України восени 1919 р. під назвою Південноукраїнської трудової федерації.

Одну зі своїх більш пізніх публікацій В. А. Савченко присвятив розвінчання історіографічного міфу про те, що анархістські організації в Україні в 1905–1928 рр. були організаціями суто маргінальними, що в них бракувало інтелігенції та студентства. У розвідці «Студенти в анархістському русі в Україні (1905–1928 рр.)» на підставі наведених фактів обґрунтовується значуща роль студентства у створенні та розвитку анархістського руху в Україні [22, с. 90–105]. Вони стали інтелектуальним центром руху, редакторами та авторами анархістських видань. У 1918–1919 рр. в Росії та Україні стали створюватися молодіжні організації, в яких керівну роль грали студенти. Особливу роль вони зіграли в період відроджен-

ня анархістських організацій в СРСР в 1923–1927 рр., коли в підпіллі з'являються цілком автономні молодіжні анархістські групи в Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Полтаві, Лубнах.

О. С. Бабічева у своїй розвідці висвітлила деякі події з історії анархістського руху Нестора Махна в центральній частині Лівобережної України [5, с. 22–27]. Серед недоліків махновського руху авторка називає неорганізованість і безвідповідальність, притаманні більшості анархістів. А найсерйознішим недоліком анархо-махновського руху була, на її погляд, воєнна обстановка, через що рух відірвався від суспільно-політичної роботи в масах і повністю віддався революційній боротьбі.

Результати досліджень історії Одеського регіону втілились у статтях О. Г. Шишка та С. В. Білоус, які зробили неоціненний науковий внесок до *періоду Одеської та Бессарабської радянських республік*.

Дослідник О. Г. Шишко кілька своїх статей присвятив особливостям революційного життя в Одесі 1917–1921 рр. У публікації «Одеська радянська республіка»: політика терору» автор висвітлює основоположні принципи радянської влади в Одесі у січні — березні 1918 р. періоду так званої Одеської радянської республіки [14, с. 168–178]. Характерними ознаками життя мешканців міста цього часу стало насильство, грабунки, контрибуції та вбивства. І хоча терор в Одесі не мав таких масштабів, як у Києві чи в Севастополі, було втрачено відчуття хоча б мінімального захисту життя та майна з боку органів влади.

Інша стаття О. Г. Шишка «Диктатура Муравйова в Одесі» є своєрідним доповненням до попередньої розвідки [16, с. 218–229]. Автор розглядає період Одеської радянської республіки, коли там панувала диктатура М. Муравйова. Так, неспроможність Одеського РНК вирішити найважливіші проблеми спонукала владу до передачі більшої частини своїх повноважень диктатору М. Муравйову. В той же час накладення контрибуцій на буржуазію та арешт її представників, проведення обшуків серед всіх верств населення, оголошення примусової загальної мобілізації і як наслідок розстріл мирної демонстрації, насадження атмосфери страху, що склало основу диктаторського режиму, призвели до ще більшого загострення ситуації й остаточного падіння авторитету радянської влади.

Подальші події розглянуті О. Г. Шишком в публікації «Відновлення влади Директорії УНР в Одесі» [20, с. 85–96]. Автор показує, як Одеса була зайнята без бою республіканськими військами в грудні 1918 р. після переговорів і підписання мирної угоди між представниками Директорії УНР та уряду гетьмана П. Скоропадського. Наслідком чого стало відновлення цивільних і військових органів влади Директорії УНР в місті. Визначаються позиції органів влади УНР і французького командування з приводу зайняття Одеси військами УНР. Проте, як зазначає автор, на той час прибережна частина міста вже була зайнята військами Антанти, до планів якої входило значне розширення зони окупації, що означало неминучий конфлікт з владою Директорії. Після прибуття до Одеси основного контингенту французьких військ влада Директорії у місті та республіканські війська змушені були з боями залишити місто.

С. В. Білоус у розвідці «Проголошення Бессарабської Радянської Соціалістичної Республіки у складі РРФСР 1919 р.: причини та наслідки» зробив спробу розкрити проблему у контексті більшовицької національної політики та ідеї світової революції [16, с. 105–113]. Автор підкреслив, що реальної Бессарабської Республіки в історії не існувало. Тому у всіх наукових публікаціях БРСР згадується лише в контексті проголошення її Бессарабським Тимчасовим урядом і роботи уряду з підготовки різних документів для майбутньої Республіки.

Таким чином, вітчизняні історики своїми публікаціями у збірнику «Інтелегенція і влада» ще раз показали трагічну, але водночас героїчну долю українського народу періоду Української революції 1917–1921 років. Кожна публікація є цінним та унікальним доповненням до вже відомих сторінок української історії. Але, разом з тим, автори підіймають нові проблеми, недосліджені сторони Революції, показують особливості розвитку українських регіонів того часу у політичній, військовій, економічній, освітній, соціальній та культурній сферах. Але скільки публікацій є у нашому збірнику, стільки ж поставлено авторами завдань для подальшого дослідження теми Української революції. Ми, автори даної історіографічної розвідки, маємо надію, що збірник «Інтелегенція і влада» й надалі буде об'єднувати вчених з усіх наукових центрів країни.

Література та джерела

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / передмова, коментар В. В. Кравченка. — Репр. вид. — Х.: Основа, 1991. — 256 с.: іл. — («Пам'ятки історичної думки України»).
2. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2003. — Вип. 1. — 200 с.
3. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2004. — Вип. 3. — 224 с.
4. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2005. — Вип. 5. — 264 с.
5. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2006. — Вип. 6. — 276 с.
6. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2006. — Вип. 8. — 256 с.
7. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2007. — Вип. 9. — 336 с.
8. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2008. — Вип. 11. — 304 с.
9. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2008. — Вип. 13. — 252 с.
10. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2008. — Вип. 14. — 232 с.
11. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2010. — Вип. 19. — 256 с.
12. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2010. — Вип. 20. — 284 с.
13. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2011. — Вип. 21. — 352 с.
14. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2011. — Вип. 22. — 232 с.
15. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2011. — Вип. 23. — 272 с.

16. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2012. — Вип. 24. — 240 с.
17. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2012. — Вип. 26. — 232 с.
18. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2012. — Вип. 27. — 216 с.
19. Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2013. — Вип. 28. — 208 с.
20. Інтелекція і влада: зб. наук. праць. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2013. — Вип. 29. — 220 с.
21. Інтелекція і влада: зб. наук. праць. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2015. — Вип. 32. — 468 с.
22. Інтелекція і влада: зб. наук. праць. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2015. — Вип. 33. — 256 с.
23. Інтелекція і влада: зб. наук. праць. Серія: Історія / редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. — О. : Астропринт, 2016. — Вип. 35. — 244 с.
24. Методичні рекомендації до 100-річчя Української революції 1917–1921 років [Електронний ресурс] / Український інститут національної пам'яті. Офіційний веб-сайт УІНП. — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/metodichni-rekomendatsii-do-100-richchya-ukrainskoi-revoljutsii-1917-1921-rokiv>. — Дата звернення: 30.05.17.

REFERENCES

1. BAHALIY, D. I. (1991) *Istoriya Slobids'koyi Ukrayiny — History of Sloboda Ukraine*. Reprint edition. Kharkiv: Osnova. (In Ukrainian).
2. GONCHARUK, G. I (ed.) (2003) *Intelihentsiya i vlada — Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 1. (In Ukrainian).
3. GONCHARUK, G. I (ed.) (2004) *Intelihentsiya i vlada — Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 3. (In Ukrainian).
4. GONCHARUK, G. I (ed.) (2005) *Intelihentsiya i vlada — Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 5. (In Ukrainian).
5. GONCHARUK, G. I (ed.) (2006) *Intelihentsiya i vlada — Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 6. (In Ukrainian).
6. GONCHARUK, G. I (ed.) (2006) *Intelihentsiya i vlada — Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 8. (In Ukrainian).
7. GONCHARUK, G. I (ed.) (2007) *Intelihentsiya i vlada — Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 9. (In Ukrainian).

8. GONCHARUK, G. I (ed.) (2008) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 11. (In Ukrainian).
9. GONCHARUK, G. I (ed.) (2008) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 13. (In Ukrainian).
10. GONCHARUK, G. I (ed.) (2008) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 14. (In Ukrainian).
11. GONCHARUK, G. I (ed.) (2010) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 19. (In Ukrainian).
12. GONCHARUK, G. I (ed.) (2010) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 20. (In Ukrainian).
13. GONCHARUK, G. I (ed.) (2011) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 21. (In Ukrainian).
14. GONCHARUK, G. I (ed.) (2011) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 22. (In Ukrainian).
15. GONCHARUK, G. I (ed.) (2011) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 23. (In Ukrainian).
16. GONCHARUK, G. I (ed.) (2012) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 24. (In Ukrainian).
17. GONCHARUK, G. I (ed.) (2012) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 26. (In Ukrainian).
18. GONCHARUK, G. I (ed.) (2012) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 27. (In Ukrainian).
19. GONCHARUK, G. I (ed.) (2013) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 28. (In Ukrainian).
20. GONCHARUK, G. I (ed.) (2013) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 29. (In Ukrainian).
21. GONCHARUK, G. I (ed.) (2015) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 32. (In Ukrainian).
22. GONCHARUK, G. I (ed.) (2015) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 33. (In Ukrainian).
23. GONCHARUK, G. I (ed.) (2016) Intelihentsiya i vlada — *Intellectuals and State Power*. Series: History. Iss. 35. (In Ukrainian).
24. UKRAYINS'KYI INSTYTUT NATSIONAL'NOYI PAM"YATI — UKRAINIAN INSTITUTE OF NATIONAL REMEMBRANCE (2017) Metodychni rekomendatsiyi do 100-richchya Ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1921 rokiv — *Methodical recommendations for the 100th anniversary of the Ukrainian revolution of 1917–1921* [Online] Available from: <http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/metodichni-rekomendatsii-do-100-richchya-ukrainskoi-revolyutsii-1917-1921-rokiv>. [Accessed: May 30th 2017]. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 28 травня 2017 р.